

УДК 090.1:378.4–057(477.74–21)“1917/1922”
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707–3335.2023.2\(30\).291809](https://doi.org/10.18524/2707–3335.2023.2(30).291809)

Алексєєнко Майя Володимирівна,
завідувач відділу рідкісних книг та рукописів
Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,
тел.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

Левченко Валерій Валерійович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, г. Одеса, 65029, Україна
тел.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Полевщикова Олена Вікторівна,
кандидат історичних наук,
головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

ІСТОРІЇ ТА ДОЛІ КНИЖКОВИХ КОЛЕКЦІЙ СПІВРОБІТНИКІВ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ НА ЗЛАМІ 1910-Х – 1920-Х РР.

У статті зроблена спроба дослідження історій та долі книжкових колекцій співробітників Новоросійського університету, які потрапили до університетської бібліотеки на зламі 1910-х – 1920-х рр. та в різних обсягах зберігаються в її фондах. Підсумовано про відсутність у науковій літературі досліджень, які б описували історії та долі книжкових колекцій службовців у зазначений період. Здійснено репрезентацію виявлених видань з книжкових колекцій видатних співробітників Новоросійського університету, тих, хто зробив вагомий внесок у розвиток культури: С. Г. Вілінського, О. Л. Коцейовського, О. О. Кочубинського, І. А. Лінниченка, В.-П. Н. Павловського, О. В. Ристенка, Є. М. Щепкіна, О. П. Доброклонського (особливу увагу приділено примірникам видань із зібрання останнього). Про факти передання книжкових колекцій до фондів бібліотеки свідчать документи Державного архіву Одеської області та записи в інвентарних книгах бібліотеки, які реєстрували надходження книжок до бібліотечного фонду на зламі епох. Джерела появи перерахованих у додатку видань з книжкових колекцій встановити не вдалося. Проте, їх наявність у книжкових колекціях вчених додатково характеризують їх ретельне і поглиб-

лене дослідження відповідних аспектів гуманітарних наук, яким присвячені ці видання. Результатом дослідження стало виявлення деяких видань цих книжкових колекцій. У статті подано стислий опис цих книжкових колекцій: дані про власника, час потрапляння до фонду бібліотеки, кількість виявлених примірників, література з якої тематики переважає у зібранні, чи мають місце інскрипти й екслібриси власників, зберігається колекція як єдине зібрання чи розрізнена, її актуальність для читачів. У статті йдеться про важливість збереження культурної спадщини попередніх століть.

Ключові слова: книжкові колекції, університетська бібліотека, С.Г. Вілінський, О.П. Доброклонський, О.Л. Коцейовський, О.О. Кочубинський, І.А. Лінниченко, В.-П. Н. Павловський, О.В. Ристенко, Є.М. Щепкін, бібліотекознавство, джерелознавство.

Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І.І. Мечникова веде свою історію з 1817 р., з часів Рішельєвського ліцею (попередника Імператорського Новоросійського університету в Одесі). У фонді університетської бібліотеки зберігаються різноманітні приватні колекції, серед яких книжкові зібрання родини Воронцових, А.Г. Строганова, М.К. Шильдера та В.І. Григоровича мають статус іменних книжкових фондів та розміщені окремо ще з часів Імператорського Новоросійського університету (ІНУ). Значна кількість книг приватних бібліотек, подарованих університету (10) або придбаних у власників чи їхніх нащадків (10; 14) розпорошені у фонді університетської книгозбірні. Реконструкція подібних «розпорошених» колекцій можлива лише на віртуальному рівні за допомогою сучасних інструментів бібліотечного опису та книгознавчих досліджень фонду.

В історії бібліотеки був хронологічно невеликий період (1917–1922), коли важливим напрямом роботи став порятунок друкованих примірників, що гинули в умовах революцій та громадянської війни. Так, відомими фактами є надходження до її фондів друкованої продукції з ліквідованих радянською владою одеських навчальних закладів (Вищих жіночих курсів, Вищих жіночих медичних курсів, Інституту благородних дівчат, Кадетського корпусу, Юнкерського училища, Єпархіальної духовної семінарії), Англійського клубу, деяких приватних бібліотек, залишених власниками, які тікали від радянської влади [11, с. 132–133]. При цьому непоміченими, для переважної більшості авторів наукової літератури залишаються факти надходження до фондів бібліотеки у цей же час внаслідок тих же обставин книжкових колекцій С.Г. Вілінського, О.П. Доброклонського, О.Л. Коцейовського, О.О. Кочубинського, І.А. Лінниченка, В.-П. Н. Павловського, О.В. Ристенка і Є.М. Щепкіна, життя яких багато років було пов'язано з ІНУ. В історіографії є поодинокі згадки щодо передання бібліотеці у зазначені роки зібрання книг І.А. Лінниченка [11, с. 115–116; с. 132–133; 16, с. 120], В.-П. Н. Павловського [18, с. 40] та Є.М. Щепкіна [16, с. 120]. Щодо долі бібліотеки і рукописів О.Л. Коцейовського існувала думка, що вони «...зникли і розчинилися у бурхливому потоці часу...» [12, с. 169]. Про книж-

кові колекції професорів С. Г. Вілінського, О. П. Доброклонського, О. О. Кочубинського й О. В. Ристенка дані в науковій літературі нами не виявлено. Про факти надходження книжкових колекцій вищезазначених осіб до фондів бібліотеки свідчать документи дев'яти справ чотирьох фондів Державного архіву Одеської області та записи в інвентарних книгах, які реєстрували надходження до фонду бібліотеки на зламі епох. Отже, мета статті полягає у спробі реконструювати історії та долі книжкових колекцій співробітників ІНУ в зазначені хронологічні рамки, що є одним із найважливіших завдань сучасності в збереженні культурної спадщини попередніх століть.

Незважаючи на скрутну суспільно-політичну і соціально-економічну ситуацію в країні в період 1917–1922 рр., викликану наслідками революційних потрясінь 1917 р., низкою збройних конфліктів між різними політичними, соціальними групами та різними державними утвореннями на теренах України у 1918–1920 рр., катастрофічним економічним становищем у 1919–1922 рр., окремим предметом особливої уваги діячів культури були заходи, спрямовані на збереження максимально-можливої кількості артефактів матеріальної культури, зокрема приватних книжкових колекцій. На цій ниві активно себе проявили представники академічного середовища Одеси, яким вдалося докласти неймовірні зусилля для того, щоб зберегти значну кількість книжкових зібрань різних установ, закладів, приватних осіб.

Особиста книжкова колекція – це не тільки зібрання важливої для її власника літератури різних напрямів відповідно його інтересів та своєрідний документ епохи, а й відображення характеристик індивідуальності власника. У ній можна знайти риси тієї епохи, в якій жив і працював її власник, з ким і в яких колах він спілкувався. Про це говорить кількість тих чи інших книг, автографи, малюнки, інскрипти, екслібриси тощо. Значення таких матеріалів зростає особливо тоді, коли книжкова колекція належала людині, яка залишила помітний слід в історії культури. За життя власника бібліотека – джерело інформації, вона постійно поповнюється, відображає коло його інтересів, одним словом, «живе», набуваючи притаманної тільки їй унікальності та індивідуальності. Після передачі книжкової колекції у неї починається наступний етап «життя» – набуття функції пам'ятки культури. Якщо особиста книжкова колекція залишається єдиним зібранням, то її цінність та значимість, порівняно з початковим рівнем, значно зростає.

Політика придбання книжкових колекцій своїх співробітників була притаманна керівництву ІНУ в усі роки його існування. Цю політику воно продовжувало й наприкінці 1910-х рр. не дивлячись на ускладнення соціально-економічного характеру в країні, пов'язані з подіями Першої світової війни. Так, 19 січня 1917 р. декан історико-філологічного факультету О. П. Доброклонський подав до Правління ІНУ записку, що на засіданні факультету 16 січня 1917 р. було вирішено за 200 руб. придбати другу партію книг (див. дод. 1) з особистої бібліотеки покійного професора О. В. Ристенка (1880–1915) та пред-

ставити рахунок вдові померлого. При цьому декан нагадував, що ця витрата вже була дозволена Правлінням ІНУ із сум 1916 р., асигнованих на семінарії історико-філологічного факультету [3, арк. 36]. Відзначимо, що перша партія книг (їх кількість не вдалося встановити) з цієї книжкової колекції для семінарів історико-філологічного факультету була придбана 1915 р. на суму 890 руб [4, арк. 74]. Отже, зібрання книжок професора О.В. Ристенка було придбане адміністрацією ІНУ в перші роки після смерті її власника. Робота з виявлення примірників з особистої бібліотеки О.В. Ристенка у фонді НБ ОНУ тільки почалась: поки що виявлено тільки декілька примірників з цього книжкового зібрання, серед яких дослідження В. Крусмана «На заре англійського гуманізму» (Одеса, 1915) з його інскриптом (іл. 4).

Протилежна ситуація сталася з книжковою колекцією професора О.О. Кочубинського (1845–1907). Питання щодо її придбання почали розглядати тільки через десять років після смерті вченого. 8 квітня 1917 р. Правління НУ на чолі з ректором Д.П. Кишенським ухвалило подання декана історико-філологічного факультету О.П. Доброклонського від 23 березня 1917 р. про те, що зазначений факультет, заслухавши доповідь професорів М.Г. Попруженка та Б.М. Ляпунова про бажаність придбання бібліотеки покійного професора О.О. Кочубинського для університету за 2000 руб. Правління НУ визначило дозволити придбати бібліотеку згідно з клопотанням за умови, що після розбирання книжкової колекції одну частину книг буде передано до семінарів історико-філологічного факультету, а другу її частину до бібліотеки університету з віднесенням витрат на відповідні фінансові джерела [5, арк. 25, 53].

4 (17) жовтня 1918 р. на засіданні історико-філологічного факультету професор М.Г. Попруженко виступив із заявою про розбір книг та складання карточного каталогу бібліотеки професора О.О. Кочубинського, придбані для проведення історико-філологічних семінарів. Представники факультету ухвалили рішення погодитися із висловленою заявою та клопотати перед Правлінням НУ про асигнування необхідних сум з відповідним пропорційним поділом між бібліотечними сумами та сумами семінарів. Також вирішили щодо винагороди бібліотекаря П.С. Шестерикова за спостереження за розбиранням книг. До того ж постановили на тих же підставах провести розбір книг бібліотеки професора О.В. Ристенка [2, арк. 10–12]. У зв'язку з цим 31 жовтня (13 листопада) 1918 р. на засіданні історико-філологічного факультету було прийнято до відома ухвалу Правління НУ щодо дозволу провести витрати на каталогізацію книг з особистих бібліотек покійних професорів О.О. Кочубинського й О.В. Ристенка [2, арк. 19–20]. 4 (17) червня 1919 р. на засіданні історико-філологічного факультету було ухвалено вважати за необхідне зберегти бібліотеку О.О. Кочубинського для семінарських потреб з виділенням з неї книг для фундаментальної бібліотеки згідно з попередньою постановою факультету [2, арк. 69].

Отже, у 1917–1919 рр. до фондів університетської бібліотеки переходили книжкові колекції виключно професорів університету, які померли у попередні роки. Починаючи з 1920 р. до бібліотеки університету надходили особисті книжкові колекції не тільки померлих викладачів (О.Л. Коцейовський помер 29 грудня 1919 р., Є.М. Щепкіна помер 13 листопада 1920 р.), а й професорів НУ, які на зламі 1919–1920 р. – період боротьби більшовиків за встановлення радянської влади, під загрозою арештів були змушені виїхати за кордон [15, 17]. У результаті екстреної еміграції країну залишили 60 висококваліфікованих фахівців у різних галузях знання. Вчені були змушені залишити квартири і майно, зокрема книжкові зібрання. Внаслідок цього книжкові колекції професорів С.Г. Вілінського, О.П. Доброклонського й І.А. Лінніченка було передано до фондів бібліотеки.

Крім архівних документів, інформацію щодо книжок, які надійшли до фондів бібліотеки, також містить бібліотечна документація, а саме Інвентарний каталог Головної бібліотеки Вищої школи Одеси, що відобразив поповнення фонду за період від 15.06.1920 р. до 11.06.1921 р. На жаль, наступні книги каталогу за період, який нас цікавить, не збереглися. У згаданому документі зафіксовано книжкові надходження від професорів НУ О.П. Доброклонського й І.А. Лінніченка.

Книги із зібрання О.П. Доброклонського вносилися до Інвентарного каталогу Головної бібліотеки Вищої школи Одеси протягом січня-березня 1921 р. Ця партія книг включала 286 назви книг у 304 томах в основному російською мовою (244 од.), видань іншими європейськими мовами (німецькою, французькою, латинською, італійською та грецькою) було значно менше. Час друкування цих книг відноситься до періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст. Остання за часом видання книга з бібліотеки О.П. Доброклонського («Патриарх Тихон»), вийшла в Одесі 1919 р., тобто незадовго до того, як сім'я професора залишила місто.

Цілком очікувано, що основну частину (98 од.) виявлених книг професора кафедри церковної історії О.П. Доброклонського становить релігійна література, зокрема біблійні тексти, богослужбові книги, життя святих, життєписи духовних осіб; більше половини книжок цього розділу (понад 50 од.) – праці з історії церкви, у тому числі – розмножені типолітографічним способом студентські записи лекцій, які читались у Санкт-Петербурзькій духовній академії. З викладацькою діяльністю О.П. Доброклонського безпосередньо пов'язаний піднесений йому екземпляр «Истории христианской церкви от апостольского века до наших дней» Дж.С. Робертсона та І.І. Герцога в перекладі О.П. Лопухіна (СПб., 1891) з написом, відтиснутим на верхній кришці палітурки: «На память Александру Павловичу Доброклонскому от воспитанников V епархиального класса Рязанской Духовной Семинарии. 1892 г.» (у цьому навчальному духовному закладі Олександр Павлович викладав понад 10 років), а також складений слухачками III курсу історико-філологічного факультету Одеських

вищих жіночих курсів (1908/1909 академічний рік) том «Курса истории христианской церкви» під редакцією професора О. П. Доброклонського (іл. 1).

Видання з філологічних наук налічують майже 60 книг, включаючи твори античних авторів, праці з історії мови та літератури, насамперед – слов'янської. Судячи зі складу літературознавчої частини зібрання, найбільший інтерес у власника бібліотеки викликали творчість та постать М. В. Гоголя. Заслугують на згадку роботи з історії української культури В. В. Данилова «А. А. Котляревский и М. А. Максимович» (б.м., б.р.), «П. А. Кулиш и «Киевская старина»» (К., 1907; окремих відбиток із журналу «Україна»), «Из народной жизни в Малороссии» (СПб., 1909; окремих відбиток із журналу «Живая старина») та «Н. В. Гоголь и малорусское общество» С. П. Шелухіна (Одеса, 1909; відбиток збірки, виданої ІНУ). На титульних аркушах двох останніх названих видань пізніше (імовірно в 1920-х рр. під час проведення політики коренізації) було проставлено штамп «Ucrainica».

Такий самий штамп є на титульному аркуші праці О. Я. Єфименко «Южная Русь. Очерки, исследования, заметки» (К., 1905). Короткий перелік робіт з історії України включає також відбиток статті О. С. Грушевського «К судьбе «Истории Руссов» (Эпизод из украинской историографии XIX в.)», опублікованої у випуску «Чтений в историческом обществе Нестора-летописца» (1906).

Серед творів з історії (55 од.) передбачувано переважають роботи з російської історії, серед яких виділимо «Историко-археологическое описание Павловского посада Московской губернии» (вып. 1: О церквах), надруковане 1900 р. в цьому ж населеному пункті, уродженцем якого був О. П. Доброклонський. До представлених життєписів та біографічних словників примикають такі джерела історіографічних та історико-біографічних досліджень, як ювілейні матеріали, некрологи університетській професурі (О. С. Павлову, Ф. Ф. Соколову, В. І. Ламанському, Є. Є. Голубінському, А. Кирхгофу), збірники, випущені на честь вчених, а також відгуки щодо праць колег та їх критичні огляди. Прикладом академічної полеміки може бути твір «Перл учёной критики: Ответ профессору А. И. Загоровскому» професора ІНУ, відомого юриста Є. В. Васковського, друге видання якого (Одесса, 1904) було в цьому книжковому зібранні.

Зазначимо присутність літератури з права (тексти законів та офіційних розпоряджень, роботи з церковного права тощо – понад 20 од.), а також півтора десятки видань, що стосуються різних навчальних закладів (у тому числі духовних) та наукових товариств.

Обов'язково згадаємо книжки, які додають деякі штрихи до портрета О. П. Доброклонського: це видання, які, швидше за все, пов'язані з особистими захопленнями, а також із закордонними подорожами Олександра Павловича, здійсненими на початку ХХ ст. Відгомони відвідувань мальовничих місць та культурно-історичних центрів країн Європи знаходимо в путівниках та фотоальбомах («Como, seine Umbegung u. der Comersee», «Pianta di Firenze»,

«Ricordo di Venezia», «Ricordo di Milano», «Der Dogen Palast in Venedig mit vielen Abbildungen», «Selecta ex coemeterio St. Callisti in Via Appia», «RR PP Trappiates, Catacombes de St. Calliste Via Appia»), а також у каталогах знаменитих музеїв та пам'яток архітектури («Illustrierte Führer des Nationalmuseums in Neapel», «Päpstliche Museen und Gallerien», «Katalog der Königl. Galerie in Venedig», «Ausstellung von fundstücken aus Epheses im unseren Belvedere», «Guide de la Galerie royale du Palais Pitti», «Übersicht der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses»).

Не можна не відзначити практично повну відсутність у цьому книжковому вступі «розкішних» бібліофільських видань, так само як і белетристики. Можна припустити, що ця («розважальна») частина книжкового зібрання О. П. Доброклонського була призначена для передачі не бібліотеці університету, а, наприклад, приватній особі з його близького оточення. Отже, за своїм складом вивчений книжковий комплекс – це типова робоча бібліотека вченого та викладача, в якій вибір книг підпорядкований академічній діяльності власника.

До кола читання дослідника завжди входять, перш за все, праці його колег з тематики, близької до академічних та професійних інтересів власника книжкового зібрання. Кількість книг, подарованих О. П. Доброклонському їхніми авторами, становить майже півсотні екземплярів, тобто практично кожна п'ята книга відзначена авторським дарчим написом – інскриптом. Переважна більшість осіб, що побажали подарувати «достоповажному професору» (так часто зверталися до О. П. Доброклонського в інскриптах) екземпляр своєї друкованої праці, складали колеги Олександра Павловича з Новоросійського університету (П. М. Біциллі, П. Є. Казанський, О. М. Клітін, В. Е. Крусман, В. Ф. Лазурський, Б. М. Ляпунов, О. О. Павловський, М. Г. Попруженко, П. Є. Трифільєв, А. В. Флоровський, М. Ю. Чижов) (іл. 2), або колеги, що працювали в інших академічних та навчальних закладах країни – як у столичних, так і провінційних. Назвемо православного богослова професора Харківського університету Й. О. Бродовича; історика-візантиніста, протоієрея, протопресвітера оновленої церкви М. Г. Попова; петербурзького візантиніста, історика церкви Б. М. Меліоранського; духовного письменника М. М. Левитського, який навчався разом з Олександром Павловичем у Московській духовній академії; історика церкви, візантиніста, заслуженого професора Московського університету, почесного члена Московської духовної академії О. П. Лебедева; філософа-логіка, професора Казанського університету І. І. Ягодинського; історика-візантиніста, професора Московського університету О. П. Рудакова; видатного епіграфіста, історика та філолога-класика В. В. Латишева; протоієрея, духовного письменника та церковного композитора М. О. Лісіцина; палеографа, славіста, історика літератури академіка О. І. Соболевського; історика та богослова Д. І. Скворцова; православного церковного письменника та історика, протоієрея, професора Київської духовної академії Ф. І. Титова; славіста, професора та ректора Київського університету в 1919–1920 рр. М. К. Грунського та ін. Найбільша кіль-

кість праць, подарованих Олександрю Павловичу та представлених в університетській бібліотеці, була від професора Санкт-Петербурзької духовної академії М. Н. Глибоковського (дев'ять робіт).

Таку значну кількість авторських дарчих написів можна розглядати як свідчення високого авторитету професора О. П. Доброклонського у професійному середовищі. І хоча виявлені авторські інскрипти представляють собою стриманий, лапідарний текст, вони допомагають встановити чи уточнити коло спілкування, громадські та особисті зв'язки вченого, надаючи додаткову інформацію щодо його життя.

На цьому строго академічному фоні виділяються дарчі написи зовсім іншого – камерного, «домашнього» характеру: «Милому дяде Саше с искренним приветом. Сергей. 24.V.1915. Мозель» и «Милому дяде Саше от искреннего автора 10.III.1916. Одесса». Вони залишені на шмуцтитулі двох невеликих книжечок – «Записки стихотворца» ([М.], б.р.) и «Новое о стихосложении А. С. Пушкина» (М., 1915) поетом, перекладачем, теоретиком поезії, літературним критиком, математиком, популяризатором науки С. П. Бобровим (1889–1971), який вважається одним із організаторів руського футуризму. Ці авторські інскрипти служать нагадуванням про сімейні відносини О. П. Доброклонського, які заслуговують на проведення окремого наукового дослідження.

Дарчі написи, адресовані О. П. Доброклонському його сучасниками, є найбільш численними прикладами ознак власника екземплярів з бібліотеки професора. Якогось екслібрису чи штампю зібрання самого Олександра Павловича нами не виявлено, але на деяких книгах він залишав (чорнилом або олівцем) свій підпис власника («А. Доброклонский») (іл. 3). На титульному аркуші книжечки «Канарейка. Разведение, обучение пению, уход, болезней и лечение» (Петроград, б.р.) зроблено запис олівцем: «из книг Д.».

На двох книгах, що надійшли до фондів університетської бібліотеки у складі книжкової колекції професора О. П. Доброклонського, є штампи бібліотеки його колеги О. В. Ристенка (іл. 5), що рано пішов із життя.

6 березня 1920 р. на засіданні історико-філологічного факультету під головуванням в. о. декана професора М. М. Ланге професор А. В. Флоровський виступив із заявою про порушення клопотання про надання бібліотеки професора І. А. Лінниченка семінарію з руської історії (див. дод. 2). Присутні на засіданні професори О. І. Томсон, Б. В. Варнеке, В. Ф. Лазурський, С. М. Щепкін, Б. М. Ляпунов, М. І. Мандес, Ф. Г. Александров, П. Й. Потапов, Р. М. Волков, С. С. Дложевський ухвалили порушити клопотання перед Правлінням про те, щоб у разі отримання бібліотеки професора І. А. Лінниченка університетом у власність, ця бібліотека була повністю передана семінарію з руської історії та щоб при її прийомі участь від факультету взяв професор А. В. Флоровський [2, арк. 118–120], про що 16 березня 1920 р. було повідомлено Правління НУ [1, арк. 59].

29 березня 1920 р. на засіданні історико-філологічного факультету під головуванням декана професора Є. П. Трифільєва було розглянуто питання щодо умов прийому бібліотеки професора І. А. Лінниченка. Присутні професори М. М. Ланге, Б. М. Ляпунов, О. І. Томсон, М. І. Мандес, доценти М. І. Гордієвський, Ф. Г. Александров, приват-доценти К. П. Добролюбський, Ю. Г. Оксман, С. С. Дложевський прийняли рішення утворити комісію для прийому бібліотеки професора І. А. Лінниченка у складі професорів А. В. Флоровського, Б. В. Варнеке, В. Ф. Лазурського і доцента П. Й. Потапова (за іронією долі не присутніх на засіданні) [2, арк. 126–128], але про це їх було повідомлено офіційно 5 квітня 1920 р. [1, арк. 105]. До складу цієї комісії також увійшов завідувач університетської бібліотеки В.-П. Н. Павловський [1, арк. 114]. Безумовно, «розпорошене» у фонді Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова особисте книжкове зібрання І. А. Лінниченка заслуговує на окреме серйозне дослідження. На сьогоднішній день у фонді університетської бібліотеки ідентифіковано за інскриптами 35 примірників з особистого книжкового зібрання цього відомого вченого (іл. 6–7).

19 квітня 1920 р. на засіданні історико-філологічного факультету під головуванням декана професора Є. П. Трифільєва та в присутності професорів М. М. Ланге, Б. М. Ляпунова, О. І. Томсона, А. В. Флоровського, М. І. Мандеса, Б. В. Варнеке, Ю. Г. Оксмана, В. Ф. Лазурського, доцентів Ф. Г. Александрова, Є. О. Загоровського, П. Й. Потапова, приват-доцентів П. О. Бузука, К. П. Добролюбського, С. С. Дложевського, Р. М. Волкова було розглянуто питання щодо деяких аспектів доль книжкових колекцій професорів О. О. Кочубинського та І. А. Лінниченка. Відносно першого питання, відповідь на клопотання професора Б. В. Варнеке щодо передачі екземпляра друкованого видання Московського археологічного товариства «Древности» з бібліотеки професора О. О. Кочубинського до бібліотеки Музею витончених мистецтв при НУ була прийнята колегами одногласно позитивно. Другим питанням було розглянуто протокол засідання комісії з розбору книжкової колекції професора І. А. Лінниченка (див. дод. 3). Вченими протокол було прийнято до відома та вирішено, що із загальної кількості серіальних видань з його бібліотеки, ті які більшою чи меншою мірою мають близьке відношення до руської історії зберегти за історичним семінаром з руської історії [2, арк. 130–132]. Про прийняте рішення відносно бібліотеки професора І. А. Лінниченка декан історико-філологічного факультету Є. П. Трифільєв 20 квітня 1920 р. доповів уповноваженому комісару [1, арк. 116].

До бібліотеки разом із книжковою колекцією професора І. А. Лінниченка також було передано його архів. Про це свідчить розпорядження Обласного управління архівною справою на ім'я завідувача бібліотеки Вищої школи Одеси від 30 грудня 1922 р. за підписом заступника завідувача Обласного управління архівною справою В. В. Стратена з проханням передати у ведення управління архів професора І. А. Лінниченка [1, арк. 5].

22 листопада 1921 р. створений з бібліотек І. А. Лінниченка і Є. М. Щепкіна історичний кабінет, який тимчасово перебував у розпорядженні Головної бібліотеки вищої школи Одеси, передавався на баланс Одеського інституту народної освіти (ОІНО) під назвою «Історичний кабінет імені товариша Щепкіна» та мав обслуговувати студентів ОІНО та Археологічного інституту. До штату кабінету входили завідувач і зберігач [6, арк. 448, 482]. У 1929/30 навчальному році історичним кабінетом завідував К. П. Добролюбський [7, арк. 113]. Бібліотекою історичного кабінету користувалися студенти, викладачі та аспіранти секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при ОІНО [8, арк. 18 зв.].

Станом на 17 березня 1922 р. зібрання книг викладачів колишнього НУ О. П. Доброклонського, О. Л. Коцейовського, І. А. Лінниченка та Є. М. Щепкіна перебували у Головній бібліотеці вищої школи Одеси, де вони стали частиною її фондів. Це відомо з копії клопотання адміністрації Головної бібліотеки вищої школи Одеси від 17 березня 1922 р. до Губернського комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (Губпрофос) із клопотанням надати «высокоценную библиотеку б[ывшего] заведующего Библиотекой высшей школы В.-П. Н. Павловского¹, находящуюся в настоящее время без достаточной охраны» до бібліотеки Вищої школи Одеси «...по примеру библиотек других преподавателей высших учебных заведений, напр[имер], профессоров Щепкина, Линниченко, Доброклонского, Коцейовского и др.» [9, арк. 3]. Майже через два місяці – 16 травня 1922 р. зібрання книг В.-П. Н. Павловського, яке нараховувало біля п'яти тисяч томів, було передано до Головної бібліотеки вищої школи. Передачу книг директору бібліотеки А. В. Флоровському з опечатаної квартири В.-П. Н. Павловського (за адресою вулиця Інститутська (нині Дідріхсона), будинок 25, квартира 11) у присутності голови домового комітету Гавриловчука та понятих на підставі мандату Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) за № 1374 від 11 травня 1922 р. здійснив співробітник оперативної групи ОДПУ А. Тогокайне. Разом з книгами з квартири В.-П. Н. Павловського до бібліотеки також було передано бібліотечне обладнання (три етажерки, одна етажерка, яка крутиться, одна дробина, стінні полицки з чотирьох стін), рукописний матеріал наукового характеру та бібліотечна документація [9, арк. 4]. Які події призвели до арешту В.-П. Н. Павловського представниками ОДПУ нам встановити не вдалося. Його подальша доля нам також на сьогодні залишається невідомою.

Передання особистих книжкових колекцій до НБ ОНУ в період 1917–1922 рр. відбувалося внаслідок трьох приводів: смерті (О. О. Кочубинський, О. В. Ристенко, О. Л. Коцейовський, Є. М. Щепкін), еміграції (С. Г. Вілінський,

¹ Про нього див.: Левченко В. В. Роль одеських вчених-істориків у розвитку інфраструктури Наукової бібліотеки Одеського (Новоросійського) університету у першій половині ХХ століття. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2017. Т. 22, вип. 2 (18). С. 82–83; Левченко В. В., Мурашко О. С. Долі очільників Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова на зламі епох (1917–1922). *Бібліотечний Меркурій*. 2023. Вип. 1 (29). С. 32–40.

О. П. Доброклонський, І. А. Лінниченко) або арешту (В.-П. Н. Павловський) її власника (див. дод. 4). Дві з восьми книжкових колекцій – О. О. Кочубинського і О. В. Ристенка – були придбані керівництвом університету, відповідно за 2 000 руб та 200 руб. Решта книжкових зберігань дісталася бібліотеці безкоштовно, за іронією долі, завдяки зміні суспільно-політичного устрою в країні, внаслідок чого радянська влада здійснювала націоналізацію всього майна. У цей час фактів передання вченими особистої книжкової колекції до НБ ОНУ за власним бажанням заради збереження її та окремих его-документів встановлено не було. Долі вищеперелічених особистих книжкових колекцій не встановлено, вони не були виділені із загального фонду до окремих колекційних зберігань, їх окремі одиниці перебувають у складі загального фонду НБ ОНУ.

Розглядаючи старі книги та журнали, розумієш, що про книги, видані понад сто та більше років тому, мало що можна просто розповісти, навіть якщо вибрати найцікавіші з погляду на тематику, форми видання чи місця у світовому культурному процесі. Загалом книжкові пам'ятки історії та культури представляють наукову, історичну, духовну, матеріальну цінність, тому обов'язок усіх бібліотек, які мають у своїх фондах книжкові пам'ятники, зберегти та надати доступ до цих документів. При цьому проблеми формування фондів книжкових пам'яток бібліотек є частиною проблем загальнофондових, проблем формування бібліотечних фондів.

Таким чином, документи з дарчих книжкових колекцій співробітників НУ значно збагатили інформаційний потенціал книжкових фондів НБ ОНУ. Серед них підручники та навчальні посібники, видання з історії, філології, філософії, психології, етнографії, юриспруденції, серіальні видання. Матеріали з надходжень книжкових колекцій дають можливість студентам і викладачам здобувати знання та займатися науковими дослідженнями, вони є важливим джерелом для характеристики даних з історії книги, особистості власника, епохи свого часу. Співробітники відділу рідких книг та рукописів НБ ОНУ та дослідники історії університетської книгозбірні проводять належну роботу з документами – їх виявлення, наукової обробки, вивчення, збереження.

Додаток 1

**Рапорт професорів М. Г. Попруженка і С. Г. Вілінського
до історико-філологічного факультету ІНУ від 8 січня 1917 р.²**

В историко-филологический факультет Императорского Новороссийского университета

Орд[инарных] проф[ессоров]
М. Г. Попруженко и С. Г. Вилинского

РАПОРТ

Согласно поручению факультета, нами была рассмотрена вторая партия книг покойного проф[ессора] А. В. Рыстенко, приобретаемых для семинария факультета. Партия эта, состоящая из 207 книг, может быть полностью приобретена для семинария, так как содержание книг соответствует предметам последнего. Общая стоимость книг этой партии может быть определена в 147 руб 75 коп, но, принимая во внимание, что значительная часть книг – в переплетах вполне хорошей сохранности, мы полагаем бы – принять во внимание и стоимость переплетов и уплатить за книги 200 руб. Остающаяся часть библиотеки А. В. Рыстенко, по заявлению вдовы покойного, остается в ее владении и продана не будет.

Одесса, 8 января 1917 г[од]

М. Попруженко [підпис]
С. Вилинский [підпис]

ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2705, арк. 10. Рукопис. Лист.

Додаток 2

**Записка профессора А. В. Флоровского
до історико-філологічного факультету ІНУ**

В историко-филологический факультет Новороссийского университета

Библиотека проф[ессора] И. А. Линниченко, как известно факультету, принята в настоящее время в ведение библиотеки университета. Администрация последней, как выяснилось из моей беседы с т[оварищем] В.[–П.] Н. Павловским, считает необходимым сохранить собрание И. А. Линниченко в качестве самостоятельного целого, не сливая его с основными отделами университетской библиотеки. В соответствии с этой точкой зрения считаю долгом просить факультет возбудить ходатайство о предоставлении библиотеки И. А. Линниченко – семинарию по русской истории. Богатый и систематический подбор из-

² Представлені документи публікуються мовою оригіналу, з наведенням відповідно до правил орфографії та пунктуації сучасної російської мови. Скорочення слів, що зустрічаються в тексті, розшифровані в квадратних дужках.

даний и литературы по различным вопросам и эпохам русской истории в самом широком смысле – может составить драгоценный основной книжный фонд для специальных занятий в области данной науки.

Вместе с тем – независимо от того или иного направления дела о библиотеке И. А. Линниченко – считаю необходимым просить факультет возбудить ходатайство о непременном участии представителя факультета при приеме означенной библиотеки.

Проф[ессор] Ант. Флоровский [підпис]

ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2051, арк. 154–154 зв. Рукопис. Лист.

Додаток 3

Протокол засідання комісії з розбору книжкової колекції професора І. А. Лінниченка від 15 квітня 1920 р.

Протокол заседания комиссии по разбору библиотеки проф[ессора] И. А. Линниченко.

15 апреля 1920 г[ода]

Присутствовали – проф[ессора] Б. В. Варнеке, В. Ф. Лазурский, А. В. Флоровский и библиотекарь университета В. [–П. Н.] Павловский.

Ознакомившись в общих чертах с содержанием и составом библиотеки проф[ессора] Линниченко – постановили:

- 1) выделить из библиотеки и направить в склад общей университетской библиотеки иностранную беллетристику не имеющего научного значения;
- 2) книги и брошюры – научные распределить по отдельным семинариям по специальностям, – а именно: в семинарий русской истории, section classic, Музей изящных искусств (книги по изобразительным искусствам, музыке, театру и эстетике), русской литературы. Книги по всеобщей истории, не имеющие отношения к русской истории, направить в общий историко-филологический кабинет – для хранения впредь до выделения семинария по всеобщей истории; книги по славяноведению на тех же основаниях в ист[орико]-фил[ологический] кабинет. Издания библиографические, указатели содержания журналов и преискуранты передать в основную библиотеку (239 отдел). Вопрос о распределении журналов передать на разрешение факультета. Календари и отчеты – в общую библиотеку.

Ант. Флоровский [підпис]

Б. Варнеке [підпис]

ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2051, арк. 114. Рукопис. Лист.

Список використаних джерел

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2051. – 156 арк.
2. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2560. – 132 арк.
3. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2705. – 99 арк.
4. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2706. – 203 арк.
5. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2707. – 80 арк.
6. ДАОО. – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 4. – 487 арк.
7. ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 724. – 118 арк.
8. ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 734. – 14 арк.
9. ДАОО. – Ф. Р-1724. – Оп. 1. – Спр. 24. – 7 арк.
10. Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета (1865–1920) : материалы к истории Одесского национального университета им. И. И. Мечникова / сост.: Е. В. Бережок, Е. В. Полевщикова, Е. В. Савельева, В. В. Самодурова. – Одесса : Астропринт, 2005. – 424 с.
11. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 : [монографія] / М. В. Алексєєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – Одеса : ОНУ, 2017. – 292 с.
12. *Зленко Г. Д.* Наполегливий дослідник / Г. Д. Зленко // *Всесвіт*. – 1986. – № 5. – С. 168–169.
13. Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ – національне надбання держави : матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 25–26 квіт. 2000 р.). – Одеса : Астропринт, 2001. – 59 с.
14. Книжкові пам'ятки Наукової бібліотеки Одеського національного університету: путівник / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наукова б-ка; упоряд.: М. В. Алексєєнко, Г. В. Великодна, О. В. Полевщикова. – Одеса : ОНУ, 2019. – 178 с. – (Книжкові колекції НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова).
15. *Левченко В. В.* Судьбы учёных Одессы на рубеже эпох (1917–1922) / В. В. Левченко // *Проблемы славяноведения : сб. науч. ст. и материалов*. – 2009. – Вып. 11. – С. 134–146.
16. *Левченко В. В.* Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту / В. В. Левченко ; відп. ред. В. М. Хмарський ; наук. ред. Т. М. Попова. – Одеса : ТЕС, 2010. – 428 с.
17. *Левченко В. В.* Одесские ученые в условиях русской эмиграции первой волны: пути, адаптация, судьбы / В. В. Левченко // *Мир глазами историка: памяти академика Юрия Александровича Полякова*. – М. : ИРИ РАН, 2014. – С. 139–156.
18. *Левченко В. В.* Доли очільників Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова на зламі епох (1917–1922) / В. В. Левченко, О. С. Мурашко // *Бібліотечний Меркурій*. – 2023. – Вип. 1 (29). – С. 27–57.

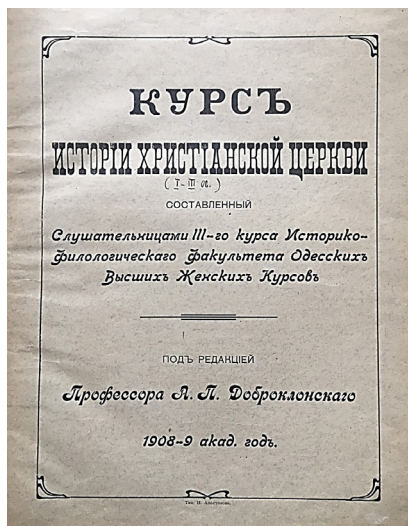
References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2051.
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2560.
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2705.
- [4]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2706.
- [5]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2707.
- [6]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1395, inventory 1, dossier 4.
- [7]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1593, inventory 1, dossier 724.
- [8]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1593, inventory 1, dossier 734.
- [9]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1724, inventory 1, dossier 24.
- [10]. Dariteli Nauchnoy biblioteki Odesskogo (Novorossiyskogo) universiteta (1865–1920): materialy k istorii Odesskogo natsionalnogo universiteta im. I. I. Mechnikova [Donors of the Scientific Library of Odessa (Novorossiysk) University (1865–1920): materials on the history of Odessa National University. I. I. Mechnikova]. Odesa, 2005, 292 p.
- [11]. Aliksieienko M. V., Podrezova M. O., Polevshchikova O. V., Pruzhyna V. P., Samodurova V. V. *Dva stolittia sluzhinnia knyzi. Istorii Naukovoї biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnikova, 1817–2017* [Two centuries of service to the book. History of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University, 1817–2017]. Odesa, 2017, 290 p.
- [12]. Zlenko G. D. Napolehlyvyy doslidnyk [Persistent researcher]. *Vsesvit [Universe]*. 1986, iss. 5, pp. 168–169.
- [13]. Imenni kolektsiyi profesoriv Odeskoho (Novorosiyskoho) universytetu v Naukovii bibliotetsi ONU – natsionalne nadbannia derzhavy: materialy nauk.-prakt. konf. (Odesa, 25–26 kvit. 2000 roku) [Personal collections of

- professors of Odesa (Novorossiysk) University in the Scientific Library of ONU – national heritage of the state: proceedings of the scientific and practical conference (Odesa, April 25–26, 2000)], Odesa, 2001, 59 p.
- [14]. Knyzhkovi pamyatky Naukovoyi biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu: putivnyk [Book monuments of the Scientific Library of Odesa National University: a guide], Odesa, 2019, 178 p.
- [15]. Levchenko V. Sudby uchonykh Odessy na rubezhe epokh (1917–1922) [The fate of Odessa scientists at the turn of epochs (1917–1922)]. *Problemy slavyanovedeniya: sb. nauchnykh statey i materialov [Problems of Slavic Studies: collection. scientific articles and materials]*. Bryansk, 2009, vol. 11, pp. 134–146.
- [16]. Levchenko V. Istoriia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920–1930): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu [The History of Odessa Institute of Public Education (1920–1930): positive experience of a failed experiment]. Odesa, 2010, 428 p.
- [17]. Levchenko V. Odesskiye uchenyye v usloviyakh russkoy emigratsii pervoy volny: puti, adaptatsiya, sudby [Odessa scientists in the conditions of the first wave of Russian emigration: paths, adaptation, destinies]. *Mir glazami istorika: pamyati akademika Yuriya Aleksandrovicha Polyakova [The world through the eyes of a historian: in memory of academician Yuri Aleksandrovich Polyakov]*. M., 2014, pp. 139–156.
- [18]. Levchenko V., Murashko O. Doli ochilnykiv Naukovoyi biblioteki ONU imeni I. I. Mechnikova na zlami epokh (1917–1922) [The fate of the heads of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National university at the turn of epochs (1917–1922)]. *Bibliotchnyy Merkurii [Library Mercury]*. 2023, iss. 1 (29), pp. 27–57.

Надійшла 30.09.2023 р.

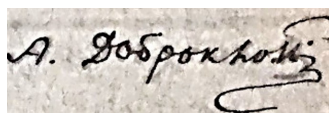
Ілюстрації

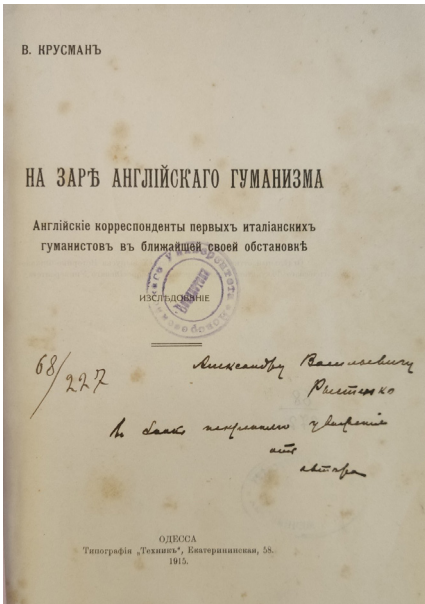
Іл. 1. Титульний аркуш «Курса истории христианской церкви» за редакцією О. П. Доброклонського

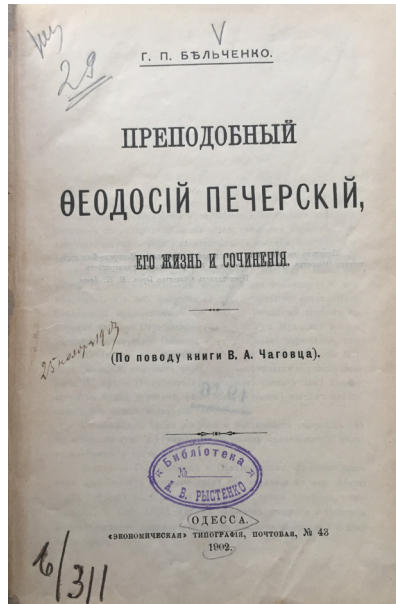
Іл. 2. Дарчі написи викладачів Новоросійського університету на книгах, подарованих проф. О. П. Доброклонському

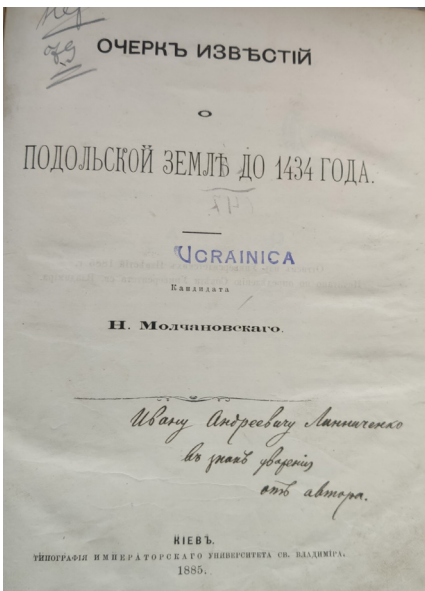
Іл. 3. Власницький запис О. П. Доброклонського

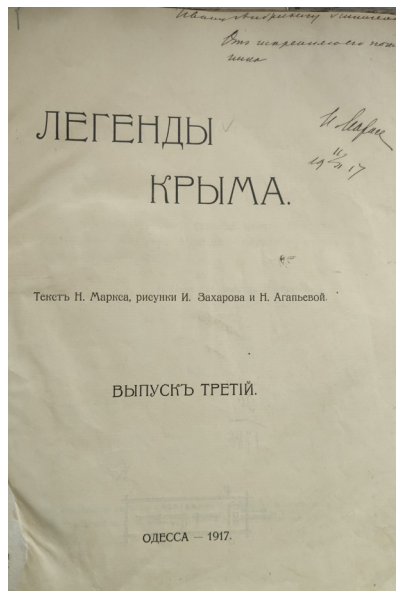
Іл. 4. Титульний аркуш дослідження В. Крусмана «На заре англійського гуманізму» (Одеса, 1915) з його інскриптом О. В. Ристенку

Іл. 5. Титульний аркуш рецензії Г. П. Бельченка «Преподобный Феодосий Печерский, его жизнь и сочинения (по поводу книги В. А. Чаговца)» (Одеса, 1902) з бібліотеки О. В. Ристенка з відбитком печатки власника

Іл. 6. Титульний аркуш дослідження Н. В. Молчановського «Очерк известий о Подольской земле до 1434 года» (Київ, 1885) з дарчим написом автора І. А. Лінниченку

Іл. 7. Титульний аркуш дослідження Н. О. Маркса «Легенды Крыма» (Одеса, 1917) з дарчим написом автора І. А. Лінниченку

Alekseenko M. V.,

Chief of the Department of Rare Books and Manuscripts
Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24, Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine,
tel.: (0482) 34 77 89
e-mail: library@onu.edu.ua

Levchenko V. V.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),
docent at the department of social and humanitarian disciplines
Odessa National Maritime University
34 Mechnikov St., Odessa, 65029, Ukraine
tel.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Polevshchikova E. V.,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.),
Chief Bibliographer of the Scientific Library
Odesa I. I. Mechnikov National University
24 Preobragenskaya St., Odesa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

**HISTORIES AND FATE OF BOOK COLLECTIONS
OF NOVOROSIYSKYI UNIVERSITY LECTURERS
AT THE TURN OF THE 1910S – 1920S.**

Summary

The article is aimed at studying histories and fate of the book collections of Novorossiyskiy University lecturers that entered the University library at the turn of the 1910s and 1920s and have been stored in its stocks in various amounts. The authors of the article considered it necessary to fill in certain gaps in academic literature concerning the histories and fate of the book collections of University staff in the specified period.

The article represents publications from the book collections coming from outstanding employees of Novorossiyskiy University S.G. Vilinskyi, O.L. Kotseyovskiy, O.O. Kochubynskiy, I.A. Linnichenko, V.-P. N. Pavlovsky, O.V. Rystenka, E.M. Shchepkin, O.P. Dobroklonskiy who made a significant contribution to culture of the country, special attention being paid to books from the collection of the latter). The facts of acquisition of these book collections by University library are recorded in a number of documents of the State Archives of the Odesa Region as well as in library's inventory books, which registered book acquisitions at the turn of the century. The documents explaining the selection of a number of books listed in the appendix have not been found. However, the fact of their availability in private libraries of University lecturers can serve as additional evidence of thorough and

in-depth study of relevant aspects of the humanities to which these publications are devoted by the owners of the above-mentioned collections.

As a result of the research, a number of copies coming from these book collections have been identified. The article presents a brief description of book collections under consideration: personal data about the owner, the time of the book acquisition by the library, a number of identified copies, owner's main centers of interest, information on book owners' inscripts and bookplates if available. The authors also show whether one or another collection is kept as a single unit or is dispersed in library stocks as well as its relevance for readers. The paper deals with the importance of preserving the cultural heritage of previous centuries.

Key words: book collections, University library, S. G. Vilinskyi, O. P. Dobroklonskyi, O. L. Kotseyovskyi, O. O. Kochubynskyi, I. A. Linnichenko, V.-P. N. Pavlovskyi, O. V. Rystenko, E. M. Shechepkin, library studies, source studies